

Recordun Vijo y Merch

En gaujiun dla beatificaziun de Josef Mayr-Nusser, orunse ince recordé döes porsones ladines che i á dit de nou al nazism y é porchël gnüs copá: dui martiri ladins

Porsones (Indoman) ai 18 de merz gnarál beatifiché tl dom da Balsan Josef Mayr - Nusser. Èl è gnü cherdé a fá pert dla SS al tēmp dl nazism, mo à refodé da dé le joramēnt, por rajuns de cosciēnza. Porchēl èl gnü condané a mort y ess messü gní stlopeté a Dachau. Mort él bele sön tru, te na ferata, por gauja di gragn strabac. Mayr-Nusser n'è nia le su che á dit de nou al nazism. Ince pro i ladins n'él sté de chi che á refodé da sorví la masculinaria de mort dl nazism. Y ince pro i ladins n'él de chi che l'á porchēl paiada cun süa vita. I orun recordé chiló en particular Vijo Alfreider da Antermèia y Merch Dapunt da Badia.

Vijo Alfreider

Bele tl Calēnder Ladin dl 1995 - olache i un tut fora les informaziuns - él gnü publiché n articul sön la vita y ince la fin de Vijo Alfreider. Al è gnü scrit da so bun compagn siur Merch Graffonara, te forma de na lētra personala al amich y defunt. Ince tl Calēnder Ladin dl 2001 á Lois Trebo orü recordé süa vita. Vijo Alfreider è n môt de Angelo y Maria Schanung; al è nasciü ai 17 de dezēmbur dl 1926 a Antermèia y é chersciü sò söl lüch de Runcac. Tla lētra de siur Merch y tl articul de Trebo vègnel fora tler ci che Alfreider á messü s'un sté fora y ince les ries dezijiuns che al é gnü cherdé da tó. Al é l'ann 1944 che Vijo Alfreider d'Antermèia gnò cherdé a fá le soldá pro le "Regiment Alpenvorland" - la polizia dl ditatur Adolf Hitler - a Solaneres. Madèr che la familia á opté talian, porchēl n'essel nia podü gní cherdé sot. N pez dedò podòl gní a ciasa por s'arjigné da fá na proa sön la setima classa, lapró gnòl operé al barotel (Blinddarm) y insciö cialfál val' edemes de vacanza. Canche al foss indò sté da jí zoruch, romagnó Alfreider en chēsc iade a ciasa, tla convinziun che la vera foss tosc stada

Momēnt de compagna: signor Merch Graffonara cun so compagn Vijo Alfreider, plü tert borjé ví a Buchenwald. (Foto: Calēnder Ladin 1995)

rovada. Ara ne dorá nia dí che al gnò sò baiá te paisc, y chisc á ince spizoré les orédles de chi dla SOD - Südtiroler Ordnungsdienst, che á metü man da chirí le jonn Vijo. Chēsc n'è indere ignó da spié. Insciö á i sorvidus de Hitler metü man da manacé: sce Vijo ne foss nia gnü a lóm, éssi condüt sü geniturs te ciamp de conzentramēnt y an ti ess taché füch ala ciasa. Na dezijiun ria da to, mo ala fin á Vijo orü i sparagné a sü geniturs chisc tormēnc y s'á presenté dan signoria.

Dezijiun che á comporté por él la porjun, y defata do che al é gnü condüt te n vagun dai tiers cina tl logher de Buchenwald. Al cialfá la numera 85501, y cun chē numera é süa vita jüda a fin: borjé ví te n furn de füch. Ciamó denant ál messü tigní fora cotan d'atri strabac, da sciöche siur Merch scrí: "D'invern messàse jí fora dl logher a lauré. Canch'i gnòse indò ite se fajòl despié i cialzá y gní ite indescuc. Chi dis de merz éste n de dēr fiaco y debl y t'as perié da podèi te salvé indos i cialzá. Nia

conzedü. Spo l'aste impó fat. Sön chēl te tiri n bot te na cössa (*al é n üf, adr*)." Ala familia i é la comunicaziun rovada pormó dedò, cun na cherta y laite n piete y n scrit che al é mort ai 17 de merz dl 1945, por na maratia al magun y ai baroc.

Merch Dapunt

N'atra porsona che á paié cun la vita süa refodanza al rejim nazist é Merch Dapunt da Badia - Merch da Sotrú - nasciü ai 24 de merz dl 1923. Al é n môt de Mariangel da Sotrú y Tarina Vittur, y n fre de siur Angel Dapunt, che é gnü degan d'Ampéz. Merch á fat le soldá pro la "Guardia di frontiera" a Triest y á dedò podü gní a ciasa. Dala Opziun á so pere lité talian, mo sciöche pro Vijo, gnò ince chi cherdá dai nazisc a jí pro i soldas.

Ara tocá da jí de ma dl 1944. Ince él rová pro le medemo regimēnt da Solaneres, mo Merch n'oró nia sorví le rejim de Hitler y porchēl l'ál vagada

da s'un sciampé, deboriada cun i diu fredesc Sepl y Sciandro da Oies. Al é i 10 de messé de chēl ann. La convinziun de chisc jonins - scrí Lois Trebo tl Calēnder Ladin dl 2001 - é chēsta: "Cun chēsc rejim antireligius y tan cröde n'orunse avèi nia da fá; i ne sun mine gnüs sot de nosta buna, sciöche an i mēnt dant ala jēnt." Bel avisa é i jogn rová zoruch a Badia, mo ai ne podò nia se lascé odèi, deache al é ince te paisc i "vardians". Insciö ési jüs te Fanes, mo ai se stufá cotan y porchēl ési gnüs zoruch y jüs te Puster a chirí laur. A Percha é i jonins storc pro da n paura, che á indere capí che ara se tratá de deserturs y á cherdé la SOD. Insciö ési gnüs abiná y un de chisc polizisc d'Al Plan dess avèi dit: "Püri picí, ci mai fajarái cun os!"

I trèi rová a Bornech te porjun, olache ai se cialfá les prömes striches. Ara jò inant a Balsan, olache Sciandro y Sepl da Oies gnò condaná a agn de ciamp de conzentramēnt y rová a Dachau. Sciandro n'è nia plü rové zoruch. Por Merch éra jüda atramēnter. Le tribunal militar dla SS le condaná a mort, ince por dé n sègn tler de ci che al foss sozedü cun chi che ess refodé da jí sot. Merch rová a Solaneres, mo ince süa gran fede ne ti fajò nia avèi tēma dala mort. Trebo scrí: "al é porsona plütoc da matades, da n carater ligherzin, ne se lasciá nia lere pesé val', al ne se temò nia dala mort. Te porjun fajòl damat cun i atri prijoniers y ti dè coraje."

Ai 21 d'agost dl 1944 gnòl firmé la condana a mort, che gnò confermada le de do dal capo dla SS. Süa ora gnò tres plü daimpró y ai 28 d'agost cialfál ciamó na buna cēna - la cēna dl boia. En chē nòt podòl ciamó scrí val' chertes. Öna de chēstes al ploan de Badia siur Pire Rubatscher, olache al scriò insciö: "I se lasci alsavèi che i vègni stlopeté incò da doman ales set; i passi da chēsta vita ia te n'atra, olache i pó

Merch Dapunt refodá le rejim nazist, porchēl èl gnü stlopeté a Solaneres. (Foto: Calēnder Ladin 2001)

urté mi geniturs. I sun contēt c i pó morí da na buna y santa mo deache le pater m'á arjigné ca bu. A chēsc medemo pater ti á dit mer che "Volontar, sciöche an á orü mēte fora da pert di todēsc, chēl sunsi degun, porchēl mo refodèiia fá le soldá. Al é miü sce i mōri inse. I n'ó nia jí cun les sēnn cuntra i boies ia en l'ater monn." Mercá ince refodé da fá na domanda e grazia, dijon ai nazisc che "Das n'adori degōna grazia."

Ai 29 d'agost da doman é Merch gnü stlopeté a Kortsch, na piia fraziun da Solaneres. Le testemoe Josef Gufler da San Linert te Passer dijará plü inant che Merch "è gnü lié pro n pilaster, á ciamó cialfá la benedisciun dal pater y denanche gní stlopeté él gnü lit dant la sentēnza che dijò che chēsta stlopetada dè varèi por sprigoré düc i deserturs. (...) Iò á messü ciaré pro sciöche Merch é gnü copé." (*pablo*)